

Янгол

Генрик Сенкевич

Малюнок з сільського життя

Коли поховали Калікстову, в містечку Деришкурах почалася в костьолі вечірня служба, а після неї залишилося ще кілька бабів, щоб доспівати молитви. Була лише четверта година опівдні, але взимку о четвертій уже смеркає, отож у костьолі стояв присмерк. Великий вітвар цілком потопає у теміні; дві свічки ще жевріли біля дароносиці, але миготливі вогники ледве освітлювали золоті дверцята, а над ними — ноги розп'ятого на хресті Ісуса, прибиті великим гвіздом. Головка цвяха вирізнялася на вітварі круглою блискучою цяткою. Решту свічок щойно згасили, і над ними снувалися тоненькі пасма диму, наповнюючи повітря церковними пахощами воску.

Біля підніжжя вітваря порались дід і хлопчик. Один підмітав, другий стягав килим з приступок. Коли баби переставали співати, чути було, як дід пошепки сердито лає хлопчика та як об запорошені снігом шибки б'ються горобці, яким було в дворі холодно й голодно.

Жінки з молитовниками сиділи на лавах біля входу. Там було б ще темніше, якби жінки не засвітили кілька лойових свічок, щоб легше було читати. Одна свічка вихоплювала з присмерку прикріплену до передньої лави корогву, на якій були намальовані грішники в пекельному полум'ї, а біля них чорти. На інших корогвах зовсім не можна було розрізнити малюнків.

Баби на лавах не співали, а сонними, втомленими голосами бурмотіли псалму, в якій весь час повторювалися слова:

А як надійде остання година,
Ублагай, мати, за нас свого сина...

Костьол, оповитий присмерком, корогви над лавами, зморшкуваті, жовті обличчя бабів, мерехтливі вогники свічок, наче пригноблені навколишньою темінню, — все це викликало якесь сумне й гнітюче, почуття. Похмурі слова заупокійної молитви якраз пасували до цього.

Часом баби переставали співати; одна з них підводилася з лави й тремтячим голосом проказувала: "Богородице, діво, радуйся". Інші підхоплювали: "Господь з тобою..." Але через те, що сьогодні поховали Калікстову, вони щоразу додавали: "Царство небесне й вічний супокій подай, господи, умерлій рабі твоїй і сотвори їй вічну пам'ять".

Дочка Калікстової, Марися, сиділа на лаві серед бабів. На свіжу могилу її матері зараз тихо сіявся пухнастий сніг, але дівчинці було лише десять років, і вона, здавалося, не відчувала ні своєї втрати, ні співчуття, яке могла викликати в людей. Їй личко з великими блакитними очима було по-дитячому спокійне й навіть байдуже. На ньому відбивалося лише деяке зацікавлення — і нічого більше. Розкривши рота, вона з великою увагою дивилася на корогву, де було намальоване пекло з грішниками, потім

переводила погляд у глиб костюлу, а потім — на шибки, в які цокали дзьобиками горобці.

Очі дівчинки бездумно дивилися на все. Тим часом баби почали вдесьте сонно бурмотіти:

А коли настане остання година...

Дівчинка накручувала на палець пасмо свого білявого волоссячка, заплетеного ззаду в дві кіски, тонесенькі, як мишачі хвостики: їй було нудно. Та от увагу її привернув дід. Він вийшов на середину костюлу й став смикати вузлувату віршовку, яка звисала із стелі. Дзвонив він за упокій душі Калікстової, та робив це зовсім машинально; мабуть, думав у цей час про щось інше.

Але подзвіння означало також, що вечірня служба скінчилась. Баби, повторивши востаннє своє прохання про легку смерть, вийшли на ринок. Одна з них вела за руку Марисю.

— Куликова, — спитала в неї інша, — що ж ви робитимете з дівчам?

— А що з нею робити? їде в Ліщинці з поштою Войтек Маргула, то він її й одвезе. А хіба що?

— Що ж вона робитиме в Ліщинцях?

— Та моя ж голубонько! Оце саме робитиме, що й тут. Звідки прийшла, туди нехай і йде. Та й пані з маєтку сироти не прожене, пустить десь переспати в кутку.

Отак розмовляючи, вони йшли майданом до шинку. Смеркало дедалі дужче. Була тиха зимова погода; небо запнули хмари; в повітрі віяло вогкістю, розталим снігом. Із стріх капотіло, ринок укривала розчовгана грязюка, всуміш із снігом та соломою. Містечко, з його нужденними, облізлими будиночками, було таке ж незатишне й похмуре, як і костюл. Де-не-де у вікнах мерехтіли вогники; рух на вулицях вже вщухнув, і тільки в шинку катеринка награвала оберек[1].

Вона грала, закликаючи гостей. У шинку не було нікого. Жінки зайшли, випили горілки. Куликова й Марисі дала півчарки, приказуючи:

— Випий, бо ти сирота! Не буде вже тобі ні від кого добра в житті. Слово "сирота" нагадало бабам про смерть Калікстової.

— Будьмо здорові, тітко Куликова! Пийте! — сказала Капустинська.— Ох, мої ж ви любі! Як її грець узяв, вона й зітхнути не встигла. Панотець прийшли сповідати, а вона уже й задубіла.

Куликова підхопила:

— Я ж давно казала, що вона на тонку пряде. Минулої неділі прийшла до мене, а я їй кажу: "Ой Калікстова, Калікстова, віддали б ви краще Мариську в маєток". А вона: "Одна в мене донька, одиначка, не віддам її нікому". Та, видно, вже млосьно їй було, почала хлипати, а потім у канцелярію пішла до війта метрику Марисі брати. Чотири злотих і шість грошей заплатила. "Для донечки, каже, не шкода". Ой людоньки! Очі в неї вже й так були витріщені, а після смерті витріщилися ще дужче. Хотіли закрити їх — і не могли. Казали люди, що вона й після смерті на свою дитину дивиться.

— Вип'ємо, кумо, з того жалю ще півкварти!

Катеринка все награвала оберек. Баби трохи захмеліли. Куликова примовляла жалібним голосом: "Бідолашко моя, бідолашко!", а Капустинська згадала, як умирав її чоловік.

— Як умирав, то вже так зітхав, так зітхав, так зітхав, — казала вона, чимраз дужче розтягаючи слова й мимоволі впадаючи в спів. Потім ухопила мелодію оберека, взялася в боки й заспівала:

Він зітхав, зітхав, зітхав,

Ой, дана! Так зітхав!

‘ І раптом гірко заплакала, кинула шість грошей катеринщикові й випила ще горілки. Куликова теж розчулилася, але над Марисею.

— Пам'ятай, сирітко, що тобі панотець казали, коли матінку твою снігом присипали в могилі: над тобою — янгол... — Тут вона раптом замовкла, глянула навколо ніби з подивом і з раптовою енергією додала:

— Кажу, янгол — значиться, янгол!

Ніхто їй не перечив. Марися, кліпаючи своїми бідними, дурнуватими оченятками, уважно дивилася на неї, а Куликова казала далі:

— Ти сирітка: нечистому до тебе — зась! Сиріт завжди янгол пильнує. Він добрий. Ось на тобі десять грошей. Іди хоч і пішки в Ліщинці, все одно втрапиш — янгол тебе доведе.

Капустинська заспівала:

Під крилами схова тебе навіки

Небесний янгол, світлий, ясноликий...

— Тихо! — grimнула Куликова й знову звернулась до Марисі: — Кажи, дурненька, хто тебе пильнує?

— Янгол, — тонесеньким голоском відповіла дівчинка.

— Сирітонько ти моя, ягідко, хробачок божий! Янгол тебе пильнує, з крилечками, — вкрай розчулилася Куликова й, схопивши дівчинку, з щирим, хоч і п'яним почуттям, притулила її до грудей.

Дівчинка заплакала. Може, в цю мить в її нерозумній голівці, в серці, яке ще не знало, де добро, де зло, народився якийсь невиразний здогад.

Шинкар уже міцно спав за прилавком, на гнотах лойових свічок понаростали гриби; катеринщик перестав грати: його тішила сцена, що відбувалася в нього перед очима.

В шинку залягла тиша. Та раптом перед дверима зачовгали в грязюці копита й хтось гукнув на коні:

— Тпрр!

До шинку зайшов Войтек Маргула із засвіченим ліхтариком в руці. Поставивши його на підлогу, він став бити руками об поли, щоб зігрітися, а потім гукнув шинкареві:

— Дайте-но півкварти!

— Маргуло, анцихристе! — обізвалась Куликова. — Відвези дівча до Ліщинців.

— Авжеж, одвезу, бо мені наказали, — відповів Маргула й, придивившись до жінок,

додав: — Ну й нахлебталися ж ви... наче...

— Хай тебе грець візьме!.. — огризнулася Куликова.— Кажу тобі: обережно з дівчам — значить, обережно. Вона ж сирітка. Знаєш, шелихвосте, хто її пильнує?

Але Войтек не відповів — його цікавість привернуло щось зовсім інше, а саме: чарка з горілкою.

— Хай вам... — почав він, але не доказав, вилив горілку в рот, скривився, плюнув і, ставлячи чарку, невдоволено буркнув: — Та це ж чистісінька вода... Ану, дайте ще з іншої пляшки!

Шинкар налив з іншої. Войтек випив і скривився ще дужче.

— Гей, араку у вас немає?

Маргулі, очевидно, погрожувала та ж сама небезпека, що й бабам. Слід, проте, взяти до уваги, що саме в цей час власник деришкурівського маєтку готував для одного журналу докладний і вичерпний трактат під назвою: "Право землевласників на винний відкуп — основа суспільного ладу". Отож Войтек мимоволі сприяв зміцненню суспільного фундаменту, тим більше, що шинок, в якому він пив, належав саме цьому поміщикові.

Зміцнивши суспільний фундамент принаймні разів у п'ять, Войтек забув навіть про свій ліхтар, в якому згасла свічка, але про Марисю не забув. Узявши півсонну дівчинку за руку, він буркнув:

— Ходім ти, почваро!

Баби позасинали в кутку, й ніхто не попрощався з Марисею. Звичайна річ: мати її залишилась на кладовищі в Деришкурах, а вона їхала в Ліщинці.

Вони вийшли, сіли в санки; Маргула гукнув: "Вйо!" — й коні рушили. Спершу санки ледве сунули по містечковій грязюці, та незабаром коні винесли їх у неозорі білі поля. Тут їхати було зовсім легко — сніг навіть не рипів під полозками. Лише зрідка пирхав кінь та десь дуже далеко гавкали собаки.

Їхали вони, їхали. Войтек поганяв коні й наспівував собі під ніс: "Пам'ятаєш, поганцю, що мені обіцяв..." Та незабаром замовк і став куняти. Хитнувся раз, другий... Йому снилося, наче його б'ють у Ліщинцях за те, що він загубив сумку з листами, отож вряди-годи Войтек прокидався й бурмотів крізь сон: "А хай вам!"

Марися не спала: їй було холодно. Широко розкритими очима дивилась вона на білі поля, які щоразу затуляла чорна Войтекова спина. Дивилась і думала: "Матуля померли", і бачила, мов наяву, бліде, худе матулине обличчя з витріщеними очима. Дівчинка невиразно відчувала, що дуже, дуже любила свою матулю, але матулі вже нема й ніколи не буде. Адже вона, Марися, на власні очі бачила, як її заривали в землю в Деришкурах. Марися, може б, заплакала, згадавши це, але в неї змерзли ноги, й вона заплакала вже з холоду.

Морозу, щоправда, не було, але в повітрі стояв пронизливий холод, як завжди у відлигу. У Войтека, принаймні хоч в шлунку, був чималий запас тепла, здобутого в шинку. Він-бо так навішався в шинку, що його вже не могло засмутити ніщо в світі.

Не засмутило його й те, що коні, потрапивши в ліс, спершу уповільнили крок, хоч

дорога була набагато краща, а потім шарпнули вбік і перекинули санки в придорожню канаву. Войтек, щоправда, прокинувся, але так і не зрозумів гаразд, що сталося.

Марися стала його смикати:

— Войтеку!

— Чого верещиш?

— Ми перекинулисьь.

Але Войтек буркнув: "Чарочку!" — й знову міцно заснув.

Дівчинка, зіщулившись, примостилася біля санок. Та обличчя в неї затерпло з холоду, й вона знову почала смикати сплячого:

— Войтеку!

Відповіді не було.

— Войтеку, я додому хочу! — Марися помовчала й за хвилину додала:— Войтеку, я пішки піду!

І пішла. Їй здавалося, що до Ліщинців зовсім близьенько. Дівчинка знала дорогу: адже вони з матір'ю кожної неділі ходили лісом у костьол. Та сьогодні Марися йшла сама. Хоч була відлига, в лісі лежав глибокий сніг. Ніч стояла ясна й погожа. Відблиск снігу зливався з місячним сяйвом, яке сіялося з-за хмар, і дорогу було видно, мов удень. Вдивляючись у темні хащі, Марися добре бачила в далині нерухомі стовбури дерев, які виразно чорніли на білому тлі. Бачила й снігові замети, які подекуди здіймалися аж до вершин дерев. Якийсь величний спокій був розлитий у лісі, і цей спокій підбадьорював дівчинку. З сучків, на яких виблискувала крижана паморозь, сіялись краплини і з тихим шелестом розбивалися об гілки й гілочки. Тільки цей шерех і чути було в тиші. Мовчання панувало навколо. Мовчання й сніг! Вітер ущух. Засніжені гілки не ворушилися. Все спало зимовим сном. Здавалося, наче й снігове укривало на землі, й мовчазний, засипаний снігом ліс, і бліді хмари в небі — все злилося в якусь суцільну мертву білину. Так буває у відлигу. Єдиною живою істотою, що, мов крихітна чорна цяточка, рухалася серед цих мовчазних велетнів, була Марися. Любий, добрий ліс! Може, це не вода капотить з обмерзлих гілок, а дерева плачуть над нею, сиротою? Такі великі дерева, а як жаліють малу дівчинку! Вона, бідна, немічна, бреде самотньо вночі по засніженому лісу й вірить, що ніхто її не займе. Здається, ясна ніч охороняє її...

Марися йшла вже довго і нарешті остаточно знесилилась. їй дуже перешкоджали великі, важкелезні чоботи, які щохвилини зсувалися з малих ніжок. Страшенно тяжко було витягати із снігу ці величезні чоботища! До того ж і руками вона не могла вільно рухати: в одній заляклій простягненій вперед руці вона міцно стискала десять грошей, які їй подарувала Куликова. Дівчинка дуже боялася загубити монетку. Інколи вона починала плакати вголос, але зразу ж змовкала, наче хотіла пересвідчитись — чи не чує хто її плачу. Звичайно, ліс чув. Краплини шелестіли монотонно й жалібно. А може й ще хтось чув, як вона плаче? Марися йшла дедалі тихіше.

Чи не заблукала вона? Ні, де там! Дорога, мов широка біла стрічка, стелеться в далечінь, звужуючись десь там між темних дерев. Дівчинку почало хилити на сон.

Вона зійшла з дороги й сіла під деревом. Очі в неї заплющувались. От їй примарилось, наче матуся йде до неї з кладовища по білому снігу. Але ні, немає нікого. Проте Марися була впевнена, що хтось прийде. Хто ж? Янгол!

Адже стара Куликова казала, що він береже її. Марися навіть знала, який він, цей янгол. У їхній хатинці, де вони жили з матулею, був на малюнку янгол з лілеєю в руці, з крилами за спиною. Він неодмінно прийде. Краплі зашелестіли дужче, спадаючи з гілок. Напевне, янгол струсив їх крилами. Тихо! Справді хтось іде; чути, як шарудить м'який сніг; кроки ближче й ближче — обережні, але похапливі. Марися довірливо розплющує сонні оченята.

Що це?

Сіра, трикутна голова з нашорошеними вухами втулила погляд у дівчинку... Страшна, огидна...

[1] Оберек — польський танець.

Переклад: Марія Пригара